

УДК 94(73).091.7

Володимир Юшкевич

МІСЦЕ ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО ДОРАДЧОГО КОМІТЕТУ З ПИТАНЬ ПОЛІТИЧНИХ БІЖЕНЦІВ У ПІДГОТОВЦІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕРЕСЕЛЕНСЬКИХ ПРОЕКТІВ (1938–1945 РР.)

У статті розглядається один із епізодів гуманітарної політики США, пов'язаний з роботою консультативного органу американського президента. Висвітлюється діяльність створеного за особистої ініціативи Франкліна Рузвельта президентського дорадчого комітету із питань політичних біженців. На засновану в квітні 1938 р. групу консультантів покладалося завдання технічної підготовки переселення вимушених мігрантів із Австрії та Німеччини. У дослідженні прослідковано ключові напрямки роботи комітету. Зокрема, йдеться про один із найголовніших векторів діяльності – проекти із переселення європейських біженців від нацизму до країн Південної Америки та інших регіонів світу. Так, учасниками досліджуваної організації можливості зарубіжного розміщення євреїв та інших представників дискримінованих груп опрацьовувалися як на теоретичному, так і на практичному рівні. Після офіційного вступу США у Другу світову війну президентський комітет певний час надавав допомогу європейським біженцям єврейського походження в одержанні американських віз.

Ключові слова: біженці, президент США, Джеймс МакДоналд, Франклін Рузвельт, Стівен Вайз, Джордж Воррен.

Після анексування нацистською Німеччиною суверенної австрійської держави, для офіційного Вашингтону та частини американської громадськості, невідкладним завданням порядку денного зовнішньої політики США бачилася допомога центральноєвропейським політичним біженцям. Публіцисти сформулювали «чотири ключові завдання», які збігалися із намірами офіційного Вашингтону. У листі до американського держсекретаря К. Халла історик і публіцист Герберт Фейс 22 березня 1938 р. запропонував об'єднання австрійської та німецької міграційних квот, створення консультативного органу з питань біженців при президенті, впорядкування механізмів спонсорської допомоги. Одна із найвідоміших журналісток країни Дороті Томпсон у статті «Біженці: світова проблема» закликала створити міждержавну організацію для поєднання зусиль світової спільноти у подоланні наслідків примусової міграції. Ідея Г. Фейса була підтримана на найвищому рівні й Ф. Рузвельт погодився створити відповідну структуру.

Метою статті є аналіз американської гуманітарної політики, спрямованої на допомогу європейським вимушеним мігрантам з Третього Рейху через призму діяльності президентського дорадчого комітету з питань політичних біженців. Особливу увагу звернуто на аналіз, планування та реалізацію переселенських проектів.

Діяльність президентського комітету частково відображена у працях Томмі Сірберга [1], Малколма Праудфута [2], Сола Фрідмана [3], Ребеки Ягер [4], Ніла Сміта [5]. Сучасні дослідники Річард Брейтман, Барбара МакДоналд-Стюарт та Северин Хочберг у процесі опублікування щоденників очільника президентського комітету Джеймса МакДоналда [6] звернули увагу на еволюцію його поглядів стосовно допомоги євреям, які опинилися під владою нацизму та критику американської та міжнародної політики упродовж двох останніх воєнних років. Оцінюючи один із напрямків діяльності досліджуваної структури, історик Шарон Ловенстейн, стверджував, що Ф. Рузвельт усіляко підтримував проекти переселення політичних біженців у різні частини світу з огляду на внутрішньополітичні обставини, адже не бажав провокувати конгресменів-рестрикціоністів [7].

25 березня 1938 р. Ф. Рузвельт публічно оголосив про свій намір взяти активну участь у допомозі політичним вигнанцям з Австрії та Німеччини. Для цього США об'єднано дві міграційні квоти та ініціювало скликання міжнародної конференції, на якій передбачалося створити нову міждержавну структуру, метою діяльності якої мало б бути вирішення проблем біженців з Центральної Європи. Ініціативи американського лідера потребували підтримки та достатнього аналітичного опрацювання. 8 квітня 1938 р. Ф. Рузвельт висловив ідею формування спеціальної групи радників, які б вирішували завдання пошуку найбільш ефективного способу полегшити масову міграцію австрійських та німецьких політичних біженців. Того ж дня, у листі до Бейзіла Харіса Ф. Рузвельт окреслив завдання задуманої ним структури. Так, американський лідер висловив сподівання, що вона буде в змозі значно полегшити страждання багатьох тисяч осіб, які виїжджають з Австрії та Німеччини та прагнуть знайти притулок в інших частинах світу. Проте, у

цьому листі Ф. Рузвельт також вказав на межі компетенції діяльності комітету. Своєрідною «червоною лінією» для структури ставало американське міграційне законодавство та державне фінансування. Таким чином, Ф. Рузвельт вважав, що, зберігаючи на тому ж рівні міграційні квоти й фінансуючи діяльність групи за рахунок неурядових громадських організацій, він не наразиться на критику та різкий опір з боку ізоляціоністськи налаштованого Конгресу.

Зустріч американського президента та міністра фінансів Г. Моргентау-молодшого із потенційними учасниками проекту пройшла 13 квітня. Обраних для місії аналітичного забезпечення реалізації президентського курсу представників громадськості та урядових експертів іноді називають «групою 13 квітня» [8, р. 107]. Очілником створюваної групи американський лідер бачив голову Асоціації зовнішньої політики Гамілтона Армстронга, проте він відмовився від такої ролі, зазначивши, що більше прихильний до проблем міжнародних відносин, ніж до філантропії [9, р. 82]. У кінцевому підсумку до складу президентського дорадчого комітету з питань політичних біженців (далі – ПДКПБ) увійшли: Джеймс Гровер МакДоналд (колишній комісар Ліги Націй з питань німецьких біженців), Бернард Барух (радник президента з економічних питань, біржовий брокер), доктор Стівен Бойс, равин Стівен Самюел Вайз (виконавчий директор Світового (американського) єврейського конгресу), Гамілтон Фіш Армстронг (редактор часопису «Foreign Affairs»), Пол Бервалд (голова «Джойнту»), Самюел МакКрі Калверт (протестантський релігійний лідер, виконавчий секретар Федеральної ради християнських церков), Джозеф Пол Чемберлен (професор права Колумбійського університету та американський спостерігач при комісаріаті Ліги Націй з питань німецьких біженців), Бейзіл Харріс (визначний представник католицької громади), Луїс Кеннеді (президент Національної ради католиків), архієпископ Джозеф Раммел (голова католицького комітету допомоги німецьким біженцям), Джеймс Спірз (протестантський активіст, президент Американського християнського комітету допомоги німецьким біженцям).

Перше засідання комітету пройшло 16 травня 1938 р. у приміщенні Державного Департаменту (далі – Держдеп) США, на ньому офіційно головою обрали Д. МакДоналда. Запрошений на протокольну зустріч Джордж Страуссер Мессершміт закликав не покладати особливих сподівань на Евіанську конференцію та не ухвалювати жодних рішень до початку її роботи. Також заступник держсекретаря США звернув увагу на те, що необхідно уникнути розгляду на конференції питання Палестини, яке було болючим для британців [1, р. 73]. Також представник Держдепу повідомив, що на конференції очікується створення постійної структури, яка б базувалася в одній із європейських столиць та вирішувала довготермінові проблеми біженців. Пропонована організація мала доповнити існуючі структури Ліги Націй – Нансенівський офіс та Верховний комісаріат у справах німецьких біженців. Також метою форуму було показати іноземним партнерам факти переслідувань, адже за реальної економічної ситуації жоден із урядів не погодився б на збільшення міграційних квот. Також Джордж Страуссер Мессершміт повідомив, що, враховуючи складність переговорів з німецьким авторитарним режимом, матеріали роботи нової організації публікуватися не будуть [3].

Одним із перших завдань групи стала допомога керівнику американської делегації М. Тейлору в підготовці до Евіанської конференції. Головний тягар цієї роботи взяв на себе технічний секретар комітету Д. Воррен. Згодом він спільно із головою президентського комітету Д. МакДоналдом увійшов до складу американської делегації. На конференції в Евіані представники США дотримувалися представленої Д. Мессершмітом програми. На форумі озвучувалися варіанти створення поселень для біженців у різних кутках світу – Західній Австралії, філіппінському острові Мінданао, на Алясці, у Шанхаї, а також у британських (Родезія, підмандатна територія Танганьїка), французьких (Мадагаскар та Французька Північна Африка) та португальських (Ангола) колоніях.

Проте головну надію американська сторона та європейські партнери у допомозі щодо розміщення німецько-австрійських біженців покладали на країни Латинської Америки. Адже до складу створеного на конференції Міжурядового комітету з питань біженців (далі – МКБ) увійшли дев'ятнадцять країн Центральної та Південної Америки і карибського басейну. Регіон називали ледь не ідеальним місцем для здійснення переселенських операцій, чому сприяли малозаселеність, прийнятний клімат, значний потенціал для розвитку сільського господарства та видобутку корисних копалин. Британський представник звернув увагу на досвід прийому європейських біженців в урядів Бразилії, Аргентини, Колумбії, Чилі, Мексики та Перу.

Проте латиноамериканські делегати не поділяли оптимізму колег, зазначивши, що вже здійснюють відповідні заходи з прийому в себе «неарійських» іммігрантів. Так, аргентинський представник Ле Бретон повідомив, що після 1935 р. кількість євреїв, що в'їхали до його країни перебуває на рівні двох третин від США, хоча Аргентина й вдсятеро менша. Чилійський делегат Фернандо Гарсія Олдіні, повідомив що з часу приходу нацистів до влади до Чилі прибуло чотирнадцять тисяч євреїв, що в 6,7 рази перевищувало розмір єврейської діаспори у державі. Про

подібне шестикратне зростання повідомив представник Болівії, а в Парагваї кількість осіб єврейської національності збільшилася на 58 %. Успіхом конференції щодо залучення країн Південної Америки та карибського басейну стала декларація домініканської делегації про готовність розмістити у себе до ста тисяч біженців від нацизму [3].

Члени комітету щомісяця збиралися на засідання. Зазвичай, загальному зібранню передувала робоча зустріч Д. МакДоналда, Д. Воррена та П. Бервалда. Дорадчий комітет не робив формальних звітів перед президентом, адже в його голови була можливість зустрічатися з ним із поточних питань. Перші три роки існування органу його фінансування відбувалося, як і планував Ф. Рузвельт, за рахунок громадських структур – «Джойнту» та «Американського єврейського конгресу», а згодом групу перевели на державне утримання.

Створення комітету позитивно зустріли представники єврейської громади у США. 15 червня 1938 р. його очільника Джеймса МакДоналда відзначено медаллю Альберта Ейнштейна за гуманітарну працю. Її, колишньому комісару Ліги Націй, вручили Сол Розенблюм та Джеймс Розенберг [10, р. 4].

На дев'ятому засіданні комітету 30 вересня 1938 р., під час обговорення можливостей домовленостей з німецьким урядом щодо організованого виїзду євреїв, постало питання про пошуки за кордоном місць для тимчасового притулку або постійного проживання політичних біженців [4, р. 24]. Досягнуто домовленостей, що «американський комітет» розглядатиме країни Західної півкулі, а МКБ – Африку. Восени 1938 р. в експертному середовищі США вивчалися поселенські можливості країн Латинської Америки. Найбільш перспективними фахівці визначили Коста-Ріку та Венесуелу, з урядами яких рекомендовано розпочати переговори.

Помітний вплив на роботу комітету справляв колишній очільник Американського географічного товариства, президентський радник, ректор університету Джона Хопкінса в Балтіморі Ісайя Бовман, який вважав, що євреїв можна використовувати з колонізаційною метою, проте вони не змогли б впоратися із завданнями освоєння необжитих людиною земель. Так, І. Бовман став провідним науковим консультантом ПДКПБ. Члени групи вирішили поцікавитися експертною думкою І. Бовмана стосовно Британської Гвіани, на що географ відповів, що колонія непридатна для облаштування поселень переселенців через транспортні проблеми та загрози здоров'ю. Проте ПДКПБ продовжив вивчати це питання та цікавився думкою іншого експерта. 9 січня 1939 р. доктор Серж Корф представив свою доповідь про Британську Гвіану, в якій повідомив, що означена колонія Сполученого королівства має локацію, придатну для переселення біженців. Висновком його меморандуму була позитивна оцінка створення в описуваній залежній території аграрного поселення, мешканці якого б займалися тваринництвом та вирощуванням овочів. Найбільшими проблемами, за оцінкою С. Корфа, був поганий поштовий зв'язок та інші «географічні перешкоди» [4, р. 27].

23 січня 1939 р. на шістнадцятому засіданні ПДКПБ ухвалено сформувати дослідницьку групу з шести осіб, яка б на місці спробувала вивчити потенціал регіону. На двадцять п'ятому засіданні комітету, яке відбулося 20 квітня 1939 р., групою представлено звіт [11]. Цього разу висновки колег знову суперечили позиції І. Бовмана. Той повідомив, що регіон не має нормальної транспортної інфраструктури та корисних копалин. Незважаючи на це, доповідь комісії схвалили. Невдовзі британська сторона висловила готовність розпочати проект. Після цього, на двадцять шостому засіданні ПДКПБ 29 червня 1939 р. підтримано британський план щодо заснування у Гвіані експериментального поселення на п'ятсот осіб. Проте через початок Другої світової війни «гвіанський проект» залишився нереалізованим.

Після початку війни США мали самостійно допомагати біженцям з Європи. Ще на тринадцятому засіданні 8 грудня 1938 р. вивчалися поселенські можливості Філіппін. 21 січня 1939 р. І. Бовман виступив із доповіддю «Попередня оцінка поселенських можливостей острова Мінданао» та позитивно оцінив перспективи. На двадцять другому засіданні 24 березня створено спеціальну комісію із п'яти осіб для вивчення питання на місці [12, р. 44]. Оскільки більшість часу навесні-влітку 1939 р. присвячувалися «гвіанському проекту», до філіппінського острова повернулися після виникнення серйозних ускладнень з реалізацією першого із них. Зокрема, на двадцять восьмому засіданні ПДКПБ 13 жовтня 1939 р. заслухано звіт комісії. У ньому вказувалося, що на Мінданао можна розмістити до десяти тисяч біженців [13]. Наприкінці року проведено перемовини із філіппінським керівництвом стосовно купівлі землі та виділення великої рогатої худоби, у Європі відібрано тисячу бажаючих для переїзду. Очільником поселення призначили Стентона Юндберга. Проте повномасштабній реалізації проекту завадили різні чинники.

Одночасно із «філіппінським проектом», члени комітету розпочали вивчення поселенських можливостей Домініканської республіки. Експертів для оцінки потенціалу Домінікани відібрав І. Бовман. Його реалізація полегшувалася наявністю «доброї волі» країни-учасниці МКБ, яка

погоджувалася розмістити в себе сто тисяч біженців. Фінансування взяв на себе «Агро-Джойнт», спеціальну угоду з ним уклади 29 вересня 1939 р. [9, р. 215]. «Схема Санто-Домінго» запрацювала, щоправда у значно скромніших масштабах. Комісія американського інституту Брукінгса, яка прибула в 1942 р для інспекції агропоселення Сосуа, розташованого на півночі провінції Пуерто-Плата, оцінило поселенський потенціал на рівні трьох-п'яти тисяч осіб. Пікантність співпраці із Домініканією полягала в тому, що раніше диктатор Трухільйо здійснив криваву різанину місцевих гаїтян. Частина американців виступала проти угоди із «домініканським расистом», який таким чином хотів покращити свій імідж.

Окрім того, комітет цікавився можливостями трансферу європейських біженців до Шанхаю. Пікантність ситуації із Шанхаєм, полягала в тому, що місто окуповане японцями, а США висловлювали підтримку китайській стороні. 5 жовтня 1937 р. Ф. Рузвельт виголосив промову, в якій закликав надати допомогу націям, які борються проти агресії. Станом на 1939 р. японцями не був захоплений лише іноземний квартал міста. Основна частка біженців були польськими євреями, які після початку війни виїхали до сусідньої Литви. Так, доволі несподівано частина із них змогла одержати дозвіл залишити країну від віце-консула Японської імперії у Каунасі Тіуне Сугіхари. Він масово видавав транзитні візи аж до анексії Литви СРСР.

Одним із пріоритетних регіонів для розселення біженців, за задумом американського керівництва, могла стати Мексика. Однак, відносини зі США ускладнювалися тим, що 1938 р. лівореформістський лідер Л. Карденас здійснив націоналізацію іноземних нафтовидобувних компаній. Дійшло навіть до розриву дипломатичних відносин із Великою Британією. Проте Лазаро Карденас дель Ріо прагнув покращення стосунків і направив до Вашингтону заступника міністра закордонних справ Рамона Бетету для переговорів щодо розміщення в країні європейських біженців. Він 15–19 червня 1939 р. провів дві зустрічі з представниками ПДКПБ, квакерської організації «Американський комітет друзів на службі суспільству» та «Джойнту». Перша із них відбулася у мексиканському посольстві в Вашингтоні, друга – в будинку ректора коледжу Свартмор Френка Айделота [14, р. 166]. Зустріч влаштував Френк Тенненбаум, професор історії Латинської Америки Колумбійського університету, особистий знайомий лідерів США та Мексики. На першій зустрічі з американського боку взяли участь Ф. Тенненбаум, Д. Воррен, який представляв комітет, а також Ф. Айделот (представляв «Американський комітет друзів»), Мордехай Езекіл (Міністерство сільського господарства США), Хуан Пантін та Даніель Алонсо («Конфедеративне іспанське товариство»), Мері Картер Джонс та Ліліан Трауготт («Американський комітет друзів»), пан Бейтел та Ісаак Леві («Джойнт»). Мексиканській стороні запропонували об'єднати прийом іспанських та єврейських біженців, що не тільки дасть змогу акумулювати фінансові ресурси, але й отримати імідж гуманітарної країни. Проте, мексиканський представник виступив проти цього, вказавши на швидку очікувану інтеграцію іспанців у мексиканське життя.

Під час наступної зустрічі обговорювалися перспективи економічного ефекту для індустріалізації країни від прийому мігрантів. Так, вказувалося, що частина єврейських біженців із Німеччини мають досвід роботи у хімічній промисловості, з Чехословаччини – у виготовленні скла, порцеляни та іграшок. Присутній на зустрічі представник «Джойнту» Д. Розен, намагався розвіяти стереотипи стосовно традиційних «єврейських» професій. Він повідомив, що євреїв, які перебувають у тимчасових таборах у Британії, Нідерландах та Швейцарії, можна навчити землеробству доки вони очікуватимуть транзиту до Мексики, а кращих відправити першими. Заступник очільника мексиканського Міністерства закордонних справ поїхав зі США із враженнями, що євреї зацікавлені в приїзді до його країни та здатні їй допомогти [14, р. 166–168].

Президент Л. Карденас дав доручення вивчити це питання. Невдовзі Бетата запропонував план, ґрунтований на дисперсній агроколонізаційній моделі (принцип «шахівниці»), за якою євреї мали інтегруватися до мексиканського суспільства за рахунок розсіяного розселення. У серпні 1939 р. Ф. Айделот прибув до Мехіко для здійснення переговорів із мексиканською владою, представленою Рамоном Бететою, Ігнасіо Гарсія Теллесом та Хосе Парресом. Він мав досягти згоди на укладання угоди про переселення до Мексики двохсот єврейських родин. Невдовзі із представників квакерів та «Джойнту» сформовано «Технічний колонізаційний комітет для біженців з Німеччини» на чолі з Артуром Морганом та Джозефом Розеном. Після поїздки країною, вони рекомендували владі розглянути земельну ділянку поблизу міста Уруапан в провінції Мічоакан, виставлену на продаж. Експертів цікавила позиція мексиканців чи не підпадає ця земля під перерозподіл у рамках аграрної реформи Карденаса та чи можна її придбати [14, р. 168–169].

Активна діяльність єврейських організацій країни призвела до того, що 13 листопада 1939 р. президент Мексики Лазаро Карденас підписав із представниками «Джойнту» угоду про аграрну колонізацію провінції Табаско, яка давала б змогу розпочати переселення у містечко Гуймангульйо [14, р. 162]. Планувалося розмістити півтори тисячі єврейських родин, половина із яких походила з Німеччини, 30 % – з Чехословаччини, по 10 % – з Польщі та Угорщини. Проте цей проект зустрів

серйозний опір в суспільстві та пресі, враховуючи наближення президентських виборів, його реалізацію вирішили відкласти. Згодом, тогочасний губернатор провінції Табаско та один із ініціаторів проекту Трухільйо Гуррія згадував, що біженцям планували надати землю і кредити, а також сприяти зміцненню зв'язків між євреями та мексиканцями [15, р. 5]

Розділяючи позицію Ф. Рузвельта, що допомагати потрібно не лише євреям із Німеччини та Австрії, представники комітету намагалися розширити дію американської допомогової політики й на інші категорії європейських вигнанців. Так, на засіданні ПДКПБ в лютому 1939 р. рекомендовано Держдепу та МКБ активізувати зусилля щодо всіх політичних біженців. Передусім йшлося про іспанських вигнанців. Проте, в Держдепі США повідомили, що Британія та Франція здатні справитися із вирішенням проблеми іспанських біженців власними силами [1, р. 84].

Значні надії покладав Ф. Рузвельт на засідання директорату МКБ 13 жовтня 1939 р. Напередодні він обговорював питання біженців із представником комітету Бернардом Барухом. Останній підтримав позицію іншого учасника зустрічі Самуеля Розенмана стосовно пошуку місць розселення європейських біженців на нових та нерозвинених територіях в Африці й Південній Америці. У свою чергу він запропонував план створення притулку в Африці, фінансованого приватним коштом та відкритого для прийому будь-яких біженців. Він розумів, що ця акція не вирішує завдання створення єврейської держави, проте здатна зняти гостроту кризи біженців [1, р. 74]. 4 грудня 1939 р. у листі до заступника держсекретаря США Самнера Веллеса американський лідер повідомив, що схиляється до ідеї реалізації широкомасштабного переселенського проекту, який міг би вирішити проблеми біженців, розмістивши їх на території у мільйон квадратних миль.

ПДКПБ був причетний і до розгляду переселенських проектів на території США. До різних американських відомств надходили пропозиції громадян щодо прийому біженців на Алясці (план Чарлза Баклі), Флориді, Нью-Джерсі, Північній та Південній Кароліні [4, р. 25–26]. Найближчими до реалізації були ініціативи Міністерства внутрішніх справ щодо розміщення вимушених мігрантів на Алясці [16] та Віргінських островах. 15 листопада 1940 р. на спеціальній нараді у Міністерстві внутрішніх справ США, присвяченій «віргінському плану» був присутній Д. Воррен [17]. За підсумками засідання ухвалено підготувати детальний план, схвалений міністром Гарольдом Айксом 2 червня 1941 року [18]. Проте його втілення зіштовхнулося із серйозним опором.

Ще одним аспектом діяльності комітету був пошук коштів для реалізації переселенських проектів. Так, на двадцять дев'ятому засіданні ПДКПБ 23 жовтня 1939 р. обговорювалися питання фінансування майбутніх переселенських програм. Учасники прийшли до висновку, що оскільки не вдасться одержати згоду від Конгресу, то найкращим рішенням визнали створення міжнародної міжконфесійної організації (з обов'язковим залученням до неї представників Американського Червоного Хреста та «Джойнту»). Для головування запропонували запросити колишнього американського президента Герберта Гувера [1, р. 78–79]. Проте, враховуючи наближення президентських виборів 1940 р. та плани балотуватися від опозиційної Республіканської партії, екс-президент відмовився від запропонованої місії.

Після літа 1940 р. представники ПДКПБ вивчали питання та докладали зусиль щодо індивідуального в'їзду біженців до США. Реалізація переселенських проектів дала змогу М. Тейлору створити координаційну фундацію, що фінансувала переселення біженців з Німеччини. У співпраці з цією структурою ПДКПБ сприяв в одержанні 2500 американських віз. Згодом, практичні можливості для подібної допомоги значно обмежилися. Це сталося після закриття за розпорядженням Ф. Рузвельта від 16 червня 1941 р. американських консульських відділень у Німеччині, Італії та на окупованих нацистами територіях. Останньою надією біженців залишалися кубинські дипломатичні представництва, що продовжували функціонувати в країнах Осі та видавати візи [2, р. 62]. За таких умов головну роль в допомозі біженцям від нацизму перебрали на себе зарубіжні представники у нейтральних країнах (Швеція, Швейцарія), роботу яких координував ПДКПБ [2, р. 61].

З розгортання війни стало зрозумілим, що реалізувати допомогові проекти буде складніше. На засіданні 13 серпня 1942 р., представники ПДКПБ Д. МакДоналд, Бервалд та Д. Воррен закликали С. Веллеса втрутитися, щоб режим Віші припинив депортацію хворих дітей. Йшлося про заарештованих в ході масової облави на паризьких євреїв, влаштованої нацистами 16–17 липня 1942 р. У результаті акції «весняний вітер» затримано 13152 євреї, серед них чотири тисячі дітей. Арештантів розмістили на паризькому велодромі «Вель д'Ів». У вересні С. Веллес відреагував на акти «огидного та жорстокого переслідування», надіславши каблограму консульствам у Марселі, Ліоні та Ніці, щоб приготувати візи для тисячі дітей. Також комітет радив знайти можливість прийняти до п'яти тисяч дітей біженців. У той же час міністр закордонних справ Домініканської республіки Артуро Деспрадель повідомив про готовність країни розмістити в себе до трьох з половиною тисяч дітей із Європи. Спочатку французька колабораційна влада дала дозвіл на

евакуацію дітей, за умови нерозголошення факту операції. Першу тисячу дітей мали наприкінці року вивезти з Європи португальським пароплавом «SS Mouzinho», проте після висадки союзників у Марокко та окупації нацистами Франції, колаборантський уряд Лавалю відмінив виїзні візи. Залишити країну вдалося 32 із п'яти тис. дітей.

Напередодні Бермудської конференції, у середині березня 1943 р. консультативний комітет запропонував низку рекомендацій щодо покращення долі європейських біженців. Йшлося про сприяння виїзду вигнанців з Іспанії та укладання домовленостей з іспанською стороною з приводу дозволу прийняти нових втікачів із Франції. Також висловлювалася пропозиція схилити турецький уряд до тимчасового розміщення на території країни балканських вимушених мігрантів. Далі вказувалося на потребу задекларувати готовність гарантувати нейтральним країнам, які б погодилися на розміщення чи транзит біженців, компенсацію частини витрат та перспективу одержання повоєнних репарацій. Окрім того, актуалізувалася потреба поновити активний діалог з країнами Західної півкулі щодо переселення туди частини європейських втікачів від нацизму [8, р. 219].

Голова комітету Д. МакДоналд, відзначив, що оскільки африканський корпус Ервіна Роммеля більше не становив військової загрози для Близького Сходу, то можна було б розглядати Палестину в якості одного із регіонів розміщення біженців. Йшлося про прийом у межах міграційної квоти, встановленої у «Білій книзі» 1939 р. рішенням британського уряду дозволялося розселити у межах Палестини сімдесят п'ять тис. євреїв упродовж п'яти років, починаючи з 1 квітня 1939 р. [1, р. 72].

У 1943 р. керівник комітету почав висловлювати свою незгоду із форматом та змістом роботи структури. Так, 19 березня 1943 р. він написав есе до сіоністського часопису «Нова Палестина» під назвою «Час для дискусій пройшов», у якому стверджував, що альтернативи розселенню євреїв у Палестину не існує, інакше їм загрожує смерть у таборах. Переселенські проекти стосовно інших частин світу він назвав «застарілими паліативами» [19].

Після створення Військової ради із питань біженців (далі – ВРБ), яка мала займатися порятунком євреїв на окупованих нацистами територіях, наприкінці березня 1944 р. Комітет розглядали як можливих радників при відродженому МКБ та ВРБ. На початку квітня 1944 р. інтерес до комітету виявив перший виконавчий директор ВРБ Джон Пелі, який захотів зустрітися із Д. Ворреном та М. Тейлором в Нью-Йорку. Співробітник американського Міністерства фінансів, який був базовою установою для ВРБ, оцінював ПДКПБ, як «добре поінформовану групу», що може надати допомогу ВРБ [20, р. 5]. У той же час, 19 квітня 1944 р. Д. МакДоналд надіслав директору ВРБ Д. Пелі копію свого «Листа про відставку» 1935 р. із доданими зауваженнями щодо неадекватного характеру подальших зусиль світової спільноти щодо біженців наприкінці 1930-х рр. [21]. Голова ПДКПБ став відкритим критиком політики країн антигітлерівської коаліції щодо порятунку євреїв. На з'їздах єврейських громадських сіоністських організацій у Бафало (22 травня 1944 р.) та Чикаго (19 листопада 1944 р.) він звинувачував союзників у недостатній твердості, байдужості, нерішучості і катастрофічній сліпоті щодо гітлерівського режиму та реальних зусиль з порятунку євреїв. Останні роки війни комітет практично не діяв.

Таким чином, можна констатувати, що ПДКПБ був однією зі структур, на які опирався Ф. Рузвельт під час реалізації своєї гуманітарної політики. Провідним завданням ПДКПБ був пошук, аналіз потенціалу та відбір місць для переселення євреїв. Аналітичні пошуки потенційних регіонів розселення біженців здійснювалися під наглядом одного із найбільш авторитетних американських географів І. Бовмана. Корективи у роботу комітету внесла Друга світова війна – на рівні переговорів із венесуельською владою зупинилося втілення ідеї заснування поселень у басейні річки Оріноко, близьким до початку реалізації був «гвіанський проект». З іншого боку, деякі із переселенських планів вдалося втілити у життя. Найбільш успішним проектом, реалізованим за участі комітету стало створення агропоселення Сосуа у Домінікані.

Список використаних джерел

1. Sjöberg T. The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem in the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1938–1947. Lund: Lund University Press, 1991. 260 p.
2. Proudfoot M. J. European refugees 1939–52: a study in a force population movement. Evanston: Northwestern university press, 1956. 452 p.
3. Friedman S. No Haven for the Oppressed: United States Policy Toward Jewish Refugees, 1938–1945. Detroit: Wayne State University Press, 1973. 315 p.
4. Jaeger R. Closed doors: America and the 1938–1940 Refugee Crisis. Delaware, 2016. 58 p.
5. Smith N. American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization. Oakland: University of California Press, 2004. 586 p.
6. McDonald J. G. Refugees and Rescue: The Diaries and Papers of James G. McDonald, 1935–1945. Bloomington: Indiana University Press, 2009. 376 p.
7. Lowenstein S. Token Refugee: The story of the Jewish Refugee shelter at Oswego, 1944–1946. Bloomington: Indiana University Press, 1986. 246 p.
8. Breitman R., Lichtman A. FDR and the Jews. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2013. 464 p.
9. Laffer D. R. The Jewish Trail of Tears. The Evian Conference of 1938. Tampa: College of Arts and Sciences University of South Florida, 2011.

397 p. 10. McDonald Awarded Einstein Medal for Humanitarian Service. Jewish Telegraphic Agency. Daily News Bulletin. 1938. June 16. Vol. IV. № 64. p. 4. 11. Report of the British Guiana Refugee Commission to the Advisory Committee on Political Refugees appointed by the President of the United States of America. London: H. M. Stationery off., 1939. 106 p. 12. Ephraim F. Escape to Manila: From Nazi tyranny to Japanese terror. Champaign: University of Illinois Press, 2003. 248 p. 13. Report of the Mindanao Exploration Commission. New York: Refugee Economic Corp., 1939. 72 p. 14. Gleizer D. Unwelcome Exiles. Mexico and the Jewish Refugees from Nazism, 1933–1945. Leiden: Brill Academic Pub, 2013. 334 p. 15. Mexican Labor Minister Says Post-war Jewish Immigration Would Benefit His Country // Jewish Telegraphic Agency. Daily News Bulletin. 1944. May 25. Vol. XI. № 120. p. 5. 16. The Problem of Alaskan development. Washington: United States Department of the Interior, 1940. 61 p. 17. Archivists of the Franklin D. Roosevelt Library and Museum in New York. Records of the War Refugee Board. Box 54. Programs with Respect to Relief and Rescue of Refugees. Folder 9. Temporary Havens on Virgin Islands. 1940. November 15. 18. Archivists of the Franklin D. Roosevelt Library and Museum in New York. Records of the War Refugee Board. Box 47. Programs with Respect to Relief and Rescue of Refugees. Folder 6. Temporary Havens: Alaska and Virgin Islands. 1941. June 2 – 1944. February 3. 19. McDonald J. G. The Time for Discussion is Past. New Palestine. 1943. March 19. pp. 5–7. 20. Archivists of the Franklin D. Roosevelt Library and Museum in New York. Records of the War Refugee Board. Box 22. President's Advisory Committee on Political Refugees. 1944. March 20 – April 6. 21. McDonald J. G. Letter of Resignation of James G. McDonald, High Commissioner for Refugees (Jews and other) coming from Germany, addressed to the Secretary General of the League of Nations. With an Annex containing an analysis of the measures in Germany against «Non-Aryans», and of their effects in creating refugees. London: Headley Brothers, 1935. 34 p.

Volodymyr Yushkevych

**POSITION OF THE PRESIDENTIAL ADVISORY COMMITTEE ON POLITICAL
REFUGEES IN THE PREPARATION AND IMPLEMENTATION OF RESETTLEMENT
PROJECTS (1938–1945)**

The article deals with one of the episodes of humanitarian policy of the United States which is related to the operational work of the advisory body of the American president. The activities of Franklin Roosevelt Personal Initiative as the Presidential Advisory Committee on Political Refugees is investigated. The group of consultants founded in April 1938 was assigned to the task of technical preparation for the relocation of forced migrants from Austria and Germany.

In this study key aspects of the work of the committee are revealed. In particular, there is shown one of the most important vectors of activity – projects on the resettlement of European refugees from Nazism to South American countries and other regions of the world. Thus, the participants of the researched organization investigated both theoretical and practical ways of possible relocation of Jews and other discriminated groups. The analytical search for potential regions of refugee resettlement was carried out under the supervision of one of the most authoritative American geographers Isaiah Bowman.

The World War II made an intrusion into the work of the committee as a result the realization of the idea of establishing settlements in the Orinoco basin stopped at the stage of negotiations with the Venezuelan authorities, it also appeared impossible to launch the «Guiana project». On the other hand, some resettlement projects were implemented. Refugees from Central Europe migrated to Shanghai, the Philippines (Mindanao) and the Dominican Republic. After the USA officially entered WWII the Presidential Committee for some time provided assistance to European refugees of Jewish origin in obtaining American visas.

Key words: refugees, US president, James McDonald, Franklin Roosevelt, Stephen Wise, George Warren.